

عترت‌دوست، محمد (۱۳۹۰)، "الزامات مدیریت کیفیت و ارتقای بهره‌وری در سازمان نیروی انتظامی از نگاه آیات و روایات"، توسعه انسانی پلیس، شماره ۳۸، صص ۷۰-۵۱

الزامات مدیریت کیفیت و ارتقای بهره‌وری در سازمان نیروی

انتظامی از نگاه آیات و روایات

محمد عترت‌دوست*

تاریخ دریافت مقاله: ۹۰/۲/۲۸

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۰/۷/۲۶

چکیده:

از جمله شاخه‌های مدیریت، که امروزه سازمان‌ها بسیار به آن توجه دارند، مدیریت کیفیت است. اسلام، با پذیرش کسب سود و لذت‌های مادی از راه‌های مشروع، انسان را محور پیشرفت و رشد و تعالی مادی و معنوی را هدف آن قرار می‌دهد. فرهنگ اسلامی، با تأکید بر عناصری همچون اهتمام به کسب علم و دانش، کار و تلاش، نظم و انضباط، انجام دادن صحیح و استوار کارها و کسب عزت و سربلندی جامعه اسلامی، زمینه‌های لازم و مناسب را برای پیمودن مسیر بهره‌وری و پیشرفت مطلوب خود به وجود آورده است. بنابراین، از آنجا که سازمان ناجا نیز در صدد استقرار مدیریت کیفیت است، توجه از این بُعد نیز شایسته است. روش تحقیق در این نوشتار اسنادی و توصیفی است. بر اساس آموزه‌های قرآن کریم و احادیث اهل بیت —علیهم‌السلام— دیدگاه دین را در این موضوع بررسی و تبیین می‌کنیم. توجه به کیفیت در عمل به شکل مطلق، درستی و استقامت در عمل و کار و دوری از سستی، تدبیر نیکو و استفاده درست از امکانات و فرصت‌ها و پرهیز از اسراف را می‌توان از سرفصل‌های توجه و اهتمام آیات و روایات در موضوع مدیریت کیفیت و ارتقای بهره‌وری دانست.

کلیدواژه‌ها:

بهره‌وری، کیفیت، پیشرفت، اسلام، تدبیر، آیات و روایات.

* دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه قم

مقدمه

مهم ترین هدف بعثت انبیای الهی تعلیم و تربیت بشر برای رشد و تکامل مکارم اخلاقی اوست. بر اساس این هدف، انسان، پس از شناخت منزلت خود در نظام خلقت، با بهره گیری از عقل و تعلیم الهی انبیا و اولیا بهترین و کوتاه ترین راه را برای شکوفایی استعدادها و خلاقیت های خود در مسیر رسیدن به کمال خود انتخاب می کند. همه می پذیرند که پیشرفت جامعه اسلامی ما شایسته کشوری اسلامی با فرهنگ غنی نیست. انتقادات فراوان کارشناسان و مسئولان در این موضوع مؤید این بیان است. سؤال این است که چه چیزی باعث رونق و تسریع پیشرفت در برخی کشورها و نیز چه عواملی سبب نبود پیشرفت در برخی دیگر از کشورها می شود. از آنجا که مدیریت کیفیت و ارتقای بهره وری پدیده های انسانی است و با اختیار و انتخاب انسان به وجود آمده است، تحقق نیافتن آن نیز مستند به انسان و بی توجهی او و یا مقتضیات خاص فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی اوست (آقاجانی، ۱۳۸۹).

ممکن است برخی ساده اندیشان نگاه دین را، به ارتقای بهره وری مادی و پیشرفت، نگاهی منفی بدانند. بررسی آیات و روایات نشان می دهد آن چه اهتمام ویژه دین است اصل بهره مندی از دنیا نیست، بلکه تعیین جهت استفاده از آن است. اصل استفاده از دنیا مطابق با خواست خدا و موازین خلقت و دین شکل دهنده جهت بهره مندی انسان از آن است. نکته ای که باید توجه شود چگونگی و جهت استفاده برای تحقق کمال معنوی و کسب توشه برای زندگی جاودانه اخروی است. بر همین اساس، درباره بهره وری در امور دنیوی نیز سفارشات بسیاری در متون دینی شده است. از این رو، نیاز است، با بررسی منابع دینی، درباره اهتمام دین به این امر تحقیق کنیم.

تکلیف بهره رسانی به خلق، تأکید بر عزت مسلمانان، توصیه های فراوان به کسب علم و دانش، لزوم نظم و انضباط در کارها و، سرانجام، خصوص موضوع بهره وری در آیات و روایات، به طور مستقیم و غیرمستقیم بر اهمیت دادن دین به موضوع لزوم ارتقای بهره وری اشاره دارند. در این موضوع، تحقیقات و مقالات زیادی نگاشته شده است.

رویکرد اساسی در این تحقیق، بررسی آیات و روایات اسلامی در موضوع پیشرفت، ارتقای کیفیت و بهره وری در زندگی است. اگر مسلمانان به نگاه دین به پیشرفت و ارتقای کیفیت در

زندگی توجه و التزام کافی داشته باشند، مسلماً در پیشرفت امور دنیوی نیز تلاش دوچندان خواهند کرد. سازمان ناجا نیز، که در صدد استقرار مدیریت کیفیت و ارتقای بهره‌وری است (دفتر تحقیقات کاربردی معاونت طرح و برنامه و بودجه ناجا، ۱۳۸۹)، شایسته است، با توجه به نگاه و الزامات دینی به این موضوع، در تحقق آن موفق‌تر و ثابت‌قدم‌تر شود.

مضامین آیات قرآن کریم و روایات معصومان علیهم‌السلام— در موضوع کیفیت و بهره‌وری را در یک طبقه‌بندی می‌توان به پنج قسمت تقسیم کرد: ۱- توجه به کیفیت در عمل به شکل مطلق؛ ۲- درستی و استقامت در عمل و کار و دوری از سستی؛ ۳- تدبیر نیکو؛ ۴- استفاده درست از امکانات و فرصت‌ها؛ ۵- پرهیز از اسراف. جمع‌بندی این روایات را می‌توان لزوم توجه به کیفیت کارها—چه دنیوی و چه اخروی— و تلاش برای ارتقای بهره‌وری از فرصت‌ها و امکانات دانست. این موضوعات به ترتیب بررسی می‌شود.

بهره‌مندی انسان از زندگی دنیوی در نگاه قرآن

در آیات زیر، به روشنی اصل جواز بهره‌مندی از دنیا و طبیعت و مظاهر دنیا ترسیم شده است:

- «و او شما را از زمین به وجود آورد و از شما خواست که در آن آبادانی کنید» (هود: ۶۱).
- «از نعمت‌های حلال و پاکیزه‌ای که خدا روزی شما کرده است بخورید، و نعمت خدا را سپاس گزارید، اگر فقط خدا را می‌پرستید» (مائده: ۸۸).
- همچنین در جایی دیگر با صراحت متذکر شده است که انسان نباید نصیب خود را از دنیا فراموش کند:
- «در آن چه خدا به تو عطا کرده است سرای آخرت را بجوی، و سهم خود را از دنیا فراموش مکن» (قصص: ۷۷).
- «و شما را در زمین جای دادیم، و در آن برای شما وسایل و ابزار زندگی قرار دادیم، ولی بسیار اندک و کم سپاس می‌گزارید!» (اعراف: ۱۰).
- «و زمین را برای [زندگی] مردم نهاد». (الرّحمن: ۱۰)

خدا بشر را آفریده و به او نیروهای عضلانی و مغزی و استعدادهای فراوان داده است که از زمین بهره‌ور شود. بنابراین هدف این است که خلقت زمین و نعمت‌های آن زمینه فعالیت و بهره‌برداری بشر قرار بگیرد (مطهری، ۱۳۶۸، ص ۲۱۳).

عوامل مؤکد ارتقای بهره‌وری در آیات و روایات

در اینجا به بررسی برخی مسائل که مربوط به موضوع ارتقای بهره‌وری و بهره‌رسانی در جامعه است می‌پردازیم:

الف- تکلیف بهره‌رسانی به خلق

حق و تکلیف دوش به دوش یکدیگرند؛ این‌طور نیست که همه حق‌ها را به بعضی داده باشند و همه تکلیف‌ها را بر دوش بعضی دیگر گذاشته باشند. «حق»، بهره است و «تکلیف» زحمت و کار و مشقت؛ هر کس که از اجتماع بهره‌ای می‌برد باید، به همان نسبت، متحمل زحمت و به دوش کشیدن بار اجتماع باشد (مطهری، ۱۳۷۳ ب، ص ۱۱۵)؛ رسول اکرم - صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم - فرمود: «از رحمت الهی محروم است آن کس که سنگینی‌اش بر دوش اجتماع باشد و فقط باری بر دوش دیگران باشد و باری از دوش دیگران بر ندارد» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۴، ص ۱۲).

مواهب و نعمت‌های حکومت اسلامی که افراد جامعه از آن منتعم‌اند شمارش پذیر نیست. آن گونه که ما از مواهب زندگی در جامعه اسلامی بهره می‌بریم، متقابلاً وظایفی نیز بر عهده داریم. از این رو و با کمک آیات و روایات فراوانی که بر اهمیت توجه به کیفیت و بهره‌وری در امور تأکید می‌ورزند شایسته است آحاد جامعه اسلامی در هر زمینه‌ای که مشغول فعالیت هستند هر چه بیشتر در ارتقای کیفیت و بهره‌وری از مواهب الهی بکوشند.

ب- عزت مسلمانان، محرک ارتقای بهره‌وری

امر دیگری که باید در این موضوع توجه شود عنایت اسلام به عزت مسلمانان در مقابل کافران است؛ تا آنجا که در فقه اسلامی قاعده‌ای به نام «نفی سبیل» وجود دارد. «خداوند هرگز راهی برای تسلط کافران بر مؤمنان قرار نداده است» (نساء: ۱۴۱). ظاهر این آیه کاملاً گویا و روشن است که خداوند هر گونه عمل، حکم و رفتاری را که سبب سلطه کفار بر مسلمانان شود

نمی‌پذیرد. فقها برای اثبات این قاعده، علاوه بر آیه فوق، به این روایت مشهور و نقل شده از پیامبر اکرم -صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم- نیز تمسک می‌جویند که: «الإسلام یعلو و لا یعلی علیه»، «اسلام برتر است و اعتلا نمی‌پذیرد؛ هیچ چیزی بر آن برتری پیدا نمی‌کند» (حر عاملی، ۱۴۱۴ ه.ق، ج ۲۶، ص ۱۴).

از سویی، حفظ شرافت و کرامت مسلمانان از ضروریات دین اسلام است. این ضرورت با توجه به روایات و آیات کاملاً روشن و آشکار است؛ برای مثال، خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «عزت مخصوص خدا و پیامبر و مؤمنان است» (منافقون: ۸). خداوند متعال در این آیه عزت را مخصوص مسلمانان می‌داند؛ بنابراین هرگونه رفتار و عملی که این عزت را زیر سؤال می‌برد و سبب برتری کفار شود در تضاد با فرمان الهی است. این قاعده در زمینه‌های گوناگون می‌تواند مطرح باشد؛ از جمله مسائلی که می‌تواند عزت مسلمانان را مخدوش کند وابستگی اقتصادی و دنیوی به کفار است. بر این اساس، هرچه در راه استقلال و پیشرفت جامعه اسلامی گام برداشته شود، به جامعه مطلوب اسلام نزدیک‌تر خواهیم شد.

این امر هم می‌تواند و باید از مشوق‌های حرکت بیشتر جامعه اسلامی در راه پیشرفت و ارتقای بهره‌وری باشد. شهید مطهری از ویل دورانت نقل می‌کند: «هیچ دینی به اندازه اسلام پیروان خودش را به نیرومندی دعوت نکرده است»؛ ایشان همچنین اضافه می‌کند: اسلام می‌گوید قوی باشید؛ نیرومند باشید. اسلام از ضعف و ضعیف بدش می‌آید. شما باید از لحاظ نیروی مادی طوری باشید که ترس شما در دل دشمنانتان باشد (مطهری الف، ۱۳۷۳، ج ۱، صص ۲۳۶-۲۳۷).

از سوی دیگر، هشدارهای دین مقدس اسلام درباره احتراز از دنیاگرایی و توجه به زودگذر بودن آن و داشتن زندگی قناعت‌آمیز، در عین کار و فعالیت اقتصادی، موجب می‌شود که سودجویی، ثروت‌اندوزی و تجمل‌گرایی اعتبار خود را از دست دهد و اصل تعادل در تمامی وجوه مصرف جایگزین آن شود (دیرباز و دادگر، ۱۳۸۴)؛ روشن است که این هشدارها با ارتقای بهره‌وری از مواهب مادی -اگر در مسیر الهی باشد- هیچ منافاتی ندارد.

ج- کسب علم و دانش

کسب علم و دانش از اموری است که تأکید و توصیه معارف دینی ما از آیات و روایات — درباره آن بسیار روشن است و نیاز به توضیح زیادی ندارد. این امر به تنهایی بر لزوم پیشرفت و ارتقای بهره‌وری در امور دنیوی نیز اشاره دارد؛ چرا که اساس هر پیشرفتی علم و آگاهی درباره آن امر است. در اینجا به طور نمونه فقط به چند آیه و روایت اشاره می‌شود:

● «بگو: آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟ تنها خردمندان متذکر می‌شوند» (زمر: ۹).

● «بگو: پروردگارا! علم مرا افزون کن» (طه: ۱۱۴).

● پیامبر اکرم — صلی الله علیه و آله وسلم —: «علم را بجوید هر چند در چین؛ چرا که جستن علم بر هر مسلمانی واجب است» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۱، ص ۱۸۰).

د- نظم و انضباط

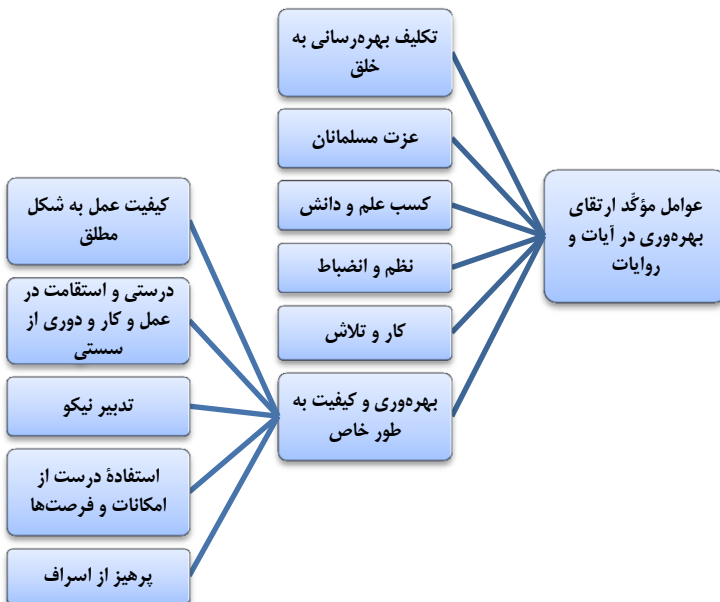
از دیگر لوازم بهره‌وری در امور داشتن نظم و انضباط است. مراد از انضباط جدیت، سازمان‌پذیری، آراستگی، نظم و ترتیب، سعی و کوشش در کارها و پرهیز از هرگونه سستی و بی‌سامانی در امور است (خلیلیان، ۱۳۸۱). توصیه روایات در این باره به صورت غیر مستقیم به اهمیت پیشرفت و ارتقای بهره‌وری در امور دنیوی اشاره دارد. در این موضوع نیز به یک روایت اشاره می‌کنیم:

● امام علی — علیه السلام —: «به شما و همه فرزندان و کسانم و هر کس که این نامه به دست وی برسد، سفارش می‌کنم که تقوی پیشه سازید و کارهای خود را نظم بدهید» (سید رضی، ۱۳۷۰، ج ۳، ص ۷۶).

ه- کار و تلاش

از لوازم ابتدایی ارتقای بهره‌وری و حرکت در مسیر پیشرفت حقیقی، تلاش و جدیت در کار است. آیات و روایات در این زمینه تأکید بسیاری دارند؛ اگرچه، در بیشتر موارد، ناظر به عمل برای آخرت هستند، با تنقیح مناط، لزوم تلاش برای ارتقای کیفیت زندگی دنیوی را — که در جهت رقم زدن زندگی مرضی الهی باشد — می‌توان برداشت کرد.

- **آیات:** در برخی آیات به نفس عمل و تلاش هر شخص و اینکه آینده و آخرتش در گرو اعمالش است اشاره شده است؛ مانند این آیات: «برای انسان جز آن چه تلاش کرده [هیچ نصیب و بهره‌ای] نیست، و اینکه تلاش او به زودی دیده خواهد شد» (نجم: ۳۹ و ۴۰). «پروردگارشان دعای آنان را اجابت کرد [که] یقیناً من عمل هیچ عمل‌کننده‌ای از شما را از مرد یا زن تباه نمی‌کنم» (آل عمران: ۱۹۵).
- **روایات:** روایات نیز مملو از سفارش به عمل و تلاش است. از جمله می‌توان به این روایت در نهج‌البلاغه اشاره نمود: امام علی علیه‌السلام فرموده‌اند: «علم قرین عمل است؛ از این رو، هر کس عالم باشد به علم خود عمل کند، و علم عمل را به دنبال خود فرا می‌خواند؛ اگر عمل بدان پاسخ مثبت داد و فراخوان علم را اجابت کرد، می‌ماند و گرنه از صحنه جان آدمی کوچ می‌کند» (سید رضی، ۱۳۷۰، ج ۴، ص ۸۵)؛ روشن است که با کوچ کردن علم از وجود انسان، جهل که مقابل علم است، دامن‌گیر آدمی خواهد بود (شاهجویی، ۱۳۸۰).

شکل شماره ۲- عوامل مؤکد ارتقای بهره‌وری در آیات و روایات

و- بهره‌وری و کیفیت در آیات و روایات، به طور خاص

به بهره‌وری، به معنای استفاده بهینه از امکانات، در آیات و روایات با تعابیر گوناگون توجه شده است. کیفیت عمل، درستی و استقامت در عمل و کار و دوری از سستی، تدبیر نیکو، استفاده درست از امکانات و فرصت‌ها و پرهیز از اسراف همگی از مضامینی است که، در این موضوع، شایان توجه است.

کیفیت عمل به شکل مطلق

■ آیات: علاوه بر نفس عمل و کار، به کیفیت آن نیز بسیار تأکید شده است:

● «کسانی که ایمان آوردند و کارهای نیکو کردند [بدانند] که ما پاداش کسی را که نیکو کرده باشد ضایع نمی‌کنیم» (کهف: ۳۰).
در هنگام انجام دادن اعمال، به این امر توجه داشته باشیم که اجر عمل ضایع نخواهد بود.

● «آنچه بر زمین است آرایش آن فرار دادیم، تا ایشان را بیازماییم که کدام یک نیکوکارترند» (کهف: ۷).

● «خدا مرگ و زندگی را آفرید تا شما را بیازماید، که کدام یک نیکوکارترید» (مُلک: ۲) (حکیمی، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۴۸۹).

بر اساس دو آیه بالا، اصل آفرینش انسان برای آزمایش او به این منظور است که روشن شود کدام انسان نیکوتر عمل می‌کند؛ پیداست که برای خالق علیم — که فرازمانی و فرامکانی است — آزمون بی‌معناست؛ بلکه می‌خواهد بر خود مکلفان حجت تمام شود.

● «آنان که سخن را می‌شنوند و از بهترینش پیروی می‌کنند، کسانی اند که خدا هدایتشان کرده است و اینان همان خردمندانند» (زمر: ۱۸).

خردمند در هر امری تمام نظریه‌ها را می‌بیند و، پس از کارشناسی، از بهترین آن تبعیت می‌کند و امور را به پیش می‌برد.

● «و از نیکوترین چیزی که از طرف پروردگارتان به سوی شما نازل شده است پیروی کنید» (زمر: ۵۵).

در این آیه بر لزوم تبعیت از بهترین نظریه‌ها در امور تأکید شده است.

روایات: در روایات معصومان — علیه‌السلام — گاهی بر خود کیفیت و نیکو انجام دادن امور تأکید شده است:

● امام علی — علیه‌السلام —: «ارزش هر کس به چیزی (کاری، هنری) است که آن را نیکو انجام می‌دهد (و در آن تخصص دارد)» (سید رضی، ۱۳۷۰، ج ۴، ص ۱۸، حکمت ۸۱).

● امام علی — علیه‌السلام — فرمود: «مردمان فرزندان کاری‌اند که آن را خوب انجام می‌دهند» (مفید، ۱۴۱۴ ق، ص ۳۰۰)؛ یعنی همان‌گونه که هر کسی به پدر و اصل و تباری منسوب است و بدان شناخته می‌شود و ارج می‌بیند، صنعت و رشته و کار و علم و تخصصی نیز، که انسان در آن پخته و ماهر است و آن را خوب می‌داند و نیکو می‌پردازد، مانند اصل و تبار و گوهر و نژاد است؛ مردم همان‌گونه که فرزندان پدران خویش‌اند و بدان شناخته می‌شوند، فرزندان مهارت‌ها و هنرها و ارزش‌های کیفی کار خویش نیز هستند و بدان شناخته و منسوب می‌شوند؛ چنان که گفته می‌شود: فلانی پزشک خوبی است؛ صنعت‌گر خوبی است... این سخن امام علی — علیه‌السلام — تأکید است بر اهمیت کیفی هر کار و هر حرفه و هر هنر؛ یعنی که ارزش واقعی به مهارت و خوبی کار است نه به اندازه آن. این تعلیم سازنده دلیل روشنی است بر ارزش تخصص و کارشناسی و اهمیت بدل‌ناپذیر آن (حکیمی، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۴۹۰).

● امام سجاد — علیه‌السلام —: «مرا بر داشتن نیت شایسته و گفتار پسندیده و کار درخور تحسین یاری کن» (امام علی بن الحسین — علیه‌السلام — ۱۴۱۱ ق، دعای ۱۴۷).

● امام صادق — علیه‌السلام — درباره آیه هفتم سوره هود — علیه‌السلام — (لیبلو کم ایکم أحسن عملاً: تا شما را بیازماید که کدام یک کاری بهتر می‌کنید)، فرمود: «مقصود عمل بیشتر نیست، بلکه عمل بهتر و درست‌تر است؛ درستی کار بستگی به ترس از خدا و داشتن قصد و نیت صحیح دارد ...»؛ سپس فرمود: «عمل را تا به پایان خالص نگاه‌داشتن سخت‌تر از خود عمل

است. عمل خالص آن است که نخواهی کسی جز خدای بزرگ تو را برای آن ستایش کند. نیت برتر از عمل است. بدانید که نیت همان عمل است». سپس این آیه را تلاوت فرمودند: «قل کلّ یعمل علی شاکلته» [اسراء: ۸۴]: «بگو: هر کسی بر شاکله خود عمل می‌کند»؛ یعنی بر نیت خود (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۶).

درستی و استقامت در عمل و کار و دوری از سستی

اگر درستی و استقامت و پایداری در کارها نباشد، نمی‌توان انتظار ارتقای بهره‌وری و کیفیت در امور را داشت. از این رو، در اینجا به روایاتی اشاره می‌شود که به اهمیت این موضوع اشاره دارند.

● امام صادق علیه‌السلام — به نقل از پیامبر اکرم — صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم —: «از خدا درستی و استقامت بخواهید، و، همراه آن، درستی و استقامت در عمل و کار» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۵، ص ۱۶۱).

● حدیث مبسوطی که عبدالله بن سنان از حضرت امام جعفر صادق علیه‌السلام — درباره وفات سعد بن معاذ نقل کرده است در بحث حاضر شایان توجه است. به بخشی از این حدیث اشاره می‌کنیم: نزد پیامبر — صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم — آمدند و گفتند: سعد بن معاذ در گذشته است. پیامبر برخاست و پس از غسل و کفن و تشییع او، به همراه اصحاب، شخصاً به داخل گور رفت و به تجهیز آن پرداخت؛ پیوسته می‌فرمود: سنگ بدهید! گل بدهید! بدین‌گونه میان خشت‌ها را محکم می‌کرد. هنگامی که کار ساختن لحد را پایان داد و بر آن خاک ریخت و گور را پر کرد، فرمود: «من می‌دانم که این گور (و لحد آن) فرسوده می‌شود و می‌پوسد؛ ولی خدا بنده‌ای را دوست دارد که، چون کاری انجام دهد، محکم کاری کند. و آن را درست و استوار به انجام برساند» [و سرسری نگیرد]. (صدوق، ۱۴۱۷، ه.ق، ص ۴۶۸)

● امام علی — علیه‌السلام —: «هر که تسلیم سستی و سهل‌انگاری شود، حق خود و دیگران را تباه سازد» (سید رضی، ۱۳۷۰، ج ۴، ص ۵۳).

● امام علی - علیه السلام - : «سستی و ناتوانی به هلاکت می‌انجامد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۸، ص ۳۴۲ - از کتاب کنزالفوائد).

تدبیر نیکو

تدبیر در لغت به معنای به پایان کاری نگرستن، در امری اندیشیدن، کار ساختن، مشورت کردن و اسم مصدر به معنای پایان‌بینی و مشورت آمده است (معین، ۱۳۸۱). این امر از مهم‌ترین مؤلفه‌های پیشرفت و ارتقای کیفیت و بهره‌وری است. اساساً پیشرفت و ارتقای بهره‌وری همان تدبیر در بهتر بهره گرفتن از امکانات است. در این قسمت به تعدادی از روایات معصومان - علیهم‌السلام - در باب تدبیر در زندگی و اهمیت آن اشاره شده است.

■ تدبیر به شکل مطلق: گاهی در روایات به شکل مطلق به تدبیر و اهمیت آن اشاره می‌شود:

● امام علی - علیه السلام - : «ای مردم! در دنیایی که تدبیری در آن نباشد خیری نیست» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۷، ص ۳۰۷ - از کتاب المحاسن).

● امام علی - علیه السلام - : «هر که تدبیرش بد باشد در نابودی و هلاک خود شتاب کرده است» (آمدی، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۳۵۶).

● امام علی - علیه السلام - : «هیچ مالی سودمندتر از عقل نیست ... و هیچ عقلی همچون تدبیر نیست.» (سید رضی، ۱۳۷۰، ج ۴، ص ۲۶)

● امام علی - علیه السلام - : «دوری کردن از تبذیر و به کار بردن تدبیر نیکو از نشانه‌های عقل است» (آمدی، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۱۵۱).

این حدیث بر دو مطلب در باب بهره‌وری تأکید دارد؛ یکی دوری از اسراف و درست به کار بردن امکانات و دیگری تدبیر نیکو در کارها. البته پیداست که دوری از اسراف خود از تدبیر نیکو است.

● امام علی - علیه السلام - : «بهترین دلیل زیادی عقل حُسن تدبیر است» (آمدی، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۳۵۵).

- امام جواد علیه السلام - از امیرالمؤمنین علیه السلام - : «تدبیر کردن پیش از عمل مانع پشیمانی است» (حرانی، ۱۳۶۳، ص ۹۰).
- امام علی علیه السلام - : «هر کس که از سود کار خیری با خبر نباشد نمی تواند به آن عمل کند» (آمدی، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۳۵۳).
- این به این معناست که فقط با آینده نگری مناسب و در نظر داشتن اهداف متعالی می توان انتظار ارتقای بهره‌وری در امور را داشت.
- امام علی علیه السلام - : «تدبیر بد ویرانی آور است» (همان، ص ۳۵۵).
- امام علی علیه السلام - : «برنامه‌ریزی درست (اقتصادی) مال اندک را افزایش می‌دهد، و برنامه‌ریزی نادرست مال فراوان را نابود می‌کند» (همان).
- این مسئله هم نیاز به توضیح زیادی ندارد؛ در صورت برنامه‌ریزی نداشتن مناسب در امور، بودجه‌ها و امکانات و توان نیروی انسانی حیف و میل خواهد شد.
- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله - : «ای ابن مسعود! هنگامی که به انجام دادن کاری می‌پردازی با دانش و خرد به کار برخیز و از آن بپرهیز که ناسنجیده و بدون اطلاع به کاری دست زنی، که خداوند جلیل می‌فرماید: ﴿و مانند آن زن نباشید که تافتة خویش را پس از تافتنی استوار، از هم بگسست...﴾ [نحل: ۹۲]» (طبرسی، ۱۳۹۲، ق، ص ۴۵۸).
- امام علی علیه السلام - : «چون خدا خیر بنده‌ای را بخواهد، میانه‌روی و حسن تدبیر را به او الهام می‌کند، و از تدبیر بد و اسراف دورش می‌دارد» (آمدی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۳۱۶).
- در روایات دیگر حضرت امام علی علیه السلام - اساس اصلاح در زندگی را تدبیر معرفی می‌کند؛ در جایی دیگر، کلید فقر و ناداری را تدبیر بد معرفی می‌کند (همان، ج ۱، ص ۳۵۶)؛ همچنین، اشاره می‌فرمایند که با تدبیر نیکو فقر و ناداری نخواهد بود. البته تذکر هم می‌دهند که تدبیر نیکو صرفاً امری پسندیده و مندوب نیست، بلکه اگر به تأخیر بیفتد نابودی انسان پیش خواهد افتاد (همان).
- تدبیر در زندگی: در برخی روایات به تدبیر در زندگی و اهمیت آن اشاره شده است:

- امام علی - علیه السلام - : «اندازه نگاه داشتن نیمی از (درست) زندگی کردن است» (حرانی، ۱۳۶۳، ص ۱۵۸). اگر می‌خواهیم درست زندگی کنیم باید در هر امری سنجش مناسب از امکانات و مصارف داشته باشیم.
 - امام صادق - علیه السلام - : «مؤمن به خوبی به مردم یاری می‌رساند؛ کم‌هزینه و در زندگی خوش‌تدبیر است» (حر عاملی، ۱۴۱۴ ق، ج ۱۱، ص ۱۵۰).
 - امام صادق - علیه السلام - : «از (جمله وظایف) دین‌داری و تدبیر (عاقبت‌اندیشی، نظم، برنامه‌ریزی و ...) در زندگی است» (حکیمی و دیگران، ۱۳۸۴، جلد ۴، ص ۳۵۱).
 - امام باقر - علیه السلام - : «کمال در درجهٔ اعلا به تفقه در دین است و صبر بر مصیبت و اندازه‌گیری (و برنامه‌ریزی) در معیشت» (حرانی، ۱۳۶۳، ص ۲۹۲).
 - امام علی - علیه السلام - : «مایهٔ سامان‌یابی زندگی، برنامه‌ریزی درست و ملاک آن (زندگی سامان دار)، تدبیر کارشناسانه است» (آمدی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۲۳۴).
- با تدبیر خوب می‌توان برنامه‌ریزی مناسبی در زندگی داشت؛ در این صورت است که زندگی در جهت بهره‌وری بیشتر سامان می‌یابد.

استفادهٔ درست از امکانات و فرصت‌ها

استفادهٔ صحیح از امکانات و فرصت‌های خود به بهترین شکل که خود از نتایج تدبیر نیکوست از مؤلفه‌های اساسی ارتقای بهره‌وری در زندگی است. در این زمینه در منابع دینی اشارات زیادی شده است. به طور مثال، روایات زیر به لزوم استفادهٔ درست از امکانات و فرصت‌ها اشاره شده است:

- امام علی - علیه السلام - : «عاقل کسی است که یک نفس به کار بی‌سود نپردازد، و چیزی که با او نماند گرد نیاورد» (آمدی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۱۴۵).
- یکی از امامان - علیهم السلام - : «هم‌نشینان سه دسته‌اند: هم‌نشینی که از او بهره‌مند می‌شوی، پس همواره نزد وی باش! و هم‌نشینی که به او بهره می‌رسانی، پس او را گرامی دار! و هم‌نشینی که نه از او بهره می‌بری و نه به او بهره می‌رسانی، پس از او بگریز!» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۱، ص ۲۰۳؛ از کتاب عوالی اللثالی).

هم نشینی با کسی که سود مادی حلال و یا سود معنوی به ما نرساند جز تضييع عمر و فرصت پیشرفت نخواهد بود که در مسیر ارتقای بهره‌وری در زندگی باید از آن اجتناب نمود.

● امام علی - علیه السلام - : «کسی که آبشخور گوارایی بیابد، و آن را غنیمت نشمرد، باشد که در تشنگی آن را بجوید و نیابد» (آمدی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۲۷۵).

● امام صادق - علیه السلام - : «سه کس دعایشان مستجاب نمی‌شود: مردی که خدا مالی روزی او کرده است و او آن را نابجا به مصرف رسانده است، که چون بگوید: پروردگارا، مرا روزی ده! به او گفته شود: مگر به تو روزی ندادم؟» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۵۱۱).

● امام حسن - علیه السلام - : «سفیه کسی است که در نگاه‌داری مالش احمق (کودن و ناتوان) باشد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ق، ج ۷۵، ص ۱۱۵).

● امام باقر - علیه السلام - در تفسیر آیه «از در هر خانه به آن در آید (نه از دیوار یا بی راهه)» فرمود: «یعنی به هر کاری از راه خود وارد شوید» (عیاشی، بی تا، ج ۱، ص ۸۶).

روشن است که برخورداری از کیفیت و پیشرفت در امور جز وارد شدن در هر کار از راهی که بایسته آن است نخواهد بود.

● امام علی - علیه السلام - : «خرمند کسی است که ساخته‌های خود را نیکو بسازد و کوشش خود را در جاهایی که لازم است به کار اندازد» (آمدی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۱۴۳).

شاید کمتر روایتی این‌گونه صراحت در اهمیت کیفیت و بهره‌وری در امور داشته باشد.

بر این اساس متوجه می‌شویم که ارتقای بهره‌وری و کیفیت و توسعه امور است که شرع مقدس از طریق آیات و روایات به شکلی جدی بر اهمیت آن تأکید دارد. با تکیه به این معارف، لزوم قدم برداشتن در این راه با ارزش هر چه بیشتر بر ما آشکار می‌شود.

پرهیز از اسراف

اسراف در لغت به معنای گزاف کاری کردن، در گذشتن از حد میانه، تلف کردن و ولخرجی کردن است (معین، ۱۳۸۱). از نظر اسلام و قرآن، اعتدال در مصرف، میانه‌روی و صرفه‌جویی — به معنای مصرف درست و متناسب — اصلی اساسی در ارتقای بهره‌وری و از اصول نخستین اقتصاد اسلامی است. از این رو، مؤمنان، برای دستیابی به کمال شخصی و جمعی، و امت اسلامی، برای رسیدن به پیشرفت حقیقی و جامعه‌نمونه و برتر، گریزی از توجه جدی به آن در نظام اقتصادی خویش ندارند.

■ آیات: قرآن کریم به شدت با اسراف مخالفت می‌کند و عامل آن را، در خبثات، برادر شیطان نامیده است. در اینجا به آیاتی که در مذمت این موضوع آمده است اشاره می‌شود:

● «و اوست که باغ‌هایی [که درختانش برافراشته] بر داربست و باغ‌هایی [که درختانش] بدون داربست [است]، و درخت خرما، و کشتزار با محصولات گوناگون، و زیتون، و انار شبیه به هم و بی‌شبهت به هم را پدید آورد. از میوه‌های آنها هنگامی که میوه داد بخورید، و حقّ [الهی] آن را روز درو کردنش [که به تهی‌دستان اختصاص داده شده است] بپردازید، و از اسراف [در خوردن و خرج کردن] پرهیزید، که قطعاً خدا اسراف‌کنندگان را دوست ندارد» (انعام: ۱۴۱).

● «و بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید؛ زیرا خدا اسراف‌کنندگان را دوست ندارد» (اعراف: ۳۱).

● «و آنان که وقتی انفاق می‌کنند، نه از حدّ معمول [و متعارف] می‌گذرند و نه تنگ می‌گیرند، و [انفاقشان] همواره میان این دو در حدّ اعتدال است» (فرقان: ۶۷).

● «و حقّ خویشاوندان و حقّ تهی‌دست و ازراه‌مانده را بپرداز، و هیچ‌گونه اسراف و ولخرجی مکن. بی‌تردید اسراف‌کنندگان و ولخرجان برادران شیاطین‌اند، و شیطان همواره نسبت به پروردگارش بسیار ناسپاس است» (اسراء: ۲۶ و ۲۷).

روایات: همانند آیات قرآن کریم، در روایات معصومان — علیهم السلام — نیز بر لزوم پرهیز از اسراف و حرمت این امر مذموم بسیار تأکید شده است. در این جا برای نمونه به چند روایت اشاره می‌کنیم:

● امام علی — علیه السلام —: «دادن مال، در غیر جای خود، تبذیر و اسراف است؛ اسراف صاحبش را در دنیا بالا می‌برد و در آخرت به زمین می‌زند و نزد مردم گرامی‌اش می‌دارد و نزد خدا خوارش می‌کند» (سید رضی، ۱۳۷۰، ج ۲، ص ۷).

● در روایت دیگر، امام علی — علیه السلام — اسراف را در هر چیز جز در کارهای خیر مذموم و نکوهیده می‌شمرد (آمدی، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۱۵۵).

● امام علی — علیه السلام —: «اسراف را به صورت میانه‌روی در آور، و، در امروز زندگی، فردا را نیز به یاد آور!» (همان، ص ۵۲۱).

● حضرت همچنین از سویی سبب فقر و نداری را اسراف‌کاری می‌داند (همان) و از سوی دیگر اشاره می‌فرمایند که هیچ‌کسی با اسراف ثروتمند نمی‌شود (همان، ص ۵۲۲).

این‌گونه به رابطه تنگاتنگ پرهیز از اسراف و بهره‌وری از نگاه معصومان — علیهم السلام — پی می‌بریم. از این رو، به‌روشنی باید اجتناب از اسراف را از پایه‌های اساسی حرکت در مسیر ارتقای بهره‌وری دانست.

نتیجه‌گیری

فرهنگ را می‌توان مبدای دانست که اعمال انسان‌ها و، به تبع آن، مسیر تکاملی جامعه از آن نشئت می‌گیرد (عزتی، ۱۳۷۸). از آنجا که فرهنگ غالب مردم کشورمان اسلام شیعی است، بررسی فرهنگ دینی شیعی در باب پیشرفت و ارتقای بهره‌وری بسیار بااهمیت خواهد بود. آیات و روایات فراوانی در ادبیات دینی ما به اهمیت و ابعاد موضوع اشاره دارند. در صورت تبیین درست این معارف، مسلماً می‌توان به ارتقای بهره‌وری در جامعه کمک کرد.

نگاه دین مقدس اسلام درباره دنیا و توجه به زودگذر بودن آن و داشتن زندگی قناعت‌آمیز، در عین کار و فعالیت اقتصادی، موجب می‌شود که سودجویی، ثروت‌اندوزی و تجمل‌گرایی اعتبار خود را از دست بدهد و اصل تعادل در تمامی وجوه مصرف جایگزین آن شود (دیرباز و دادگر، ۱۳۸۴)؛ با وجود این، فرمایشات فراوانی در تعالیم دینی دیده می‌شود که مسلمانان را به تلاش برای ارتقای بهره‌وری از زندگی دنیا ترغیب می‌کند. تلاش برای کار و بهره‌وری بیشتر در امور، در کنار توجه به آزمایش الهی در زندگی دنیا، از موضوعاتی است که آیات و روایات به آن اشاره دارند.

فرهنگ اسلامی برداشت شده از آیات و روایات با تأکید بر عناصری همچون اهتمام به کسب عزت و سربلندی جامعه اسلامی، کسب علم و دانش، کار و تلاش، نظم و انضباط و انجام دادن صحیح و استوار کارها زمینه‌های لازم و مناسب را برای پیمودن مسیر پیشرفت و ارتقای بهره‌وری مطلوب خود به وجود آورده است.

مضامین آیات قرآن کریم و روایات معصومان علیهم‌السلام— در موضوع کیفیت و بهره‌وری— در یک تقسیم— در پنج موضوع به ضرورت مسئله ارتقای بهره‌وری اشاره دارند: ۱- توجه به کیفیت در عمل به شکل مطلق؛ ۲- درستی و استقامت در عمل و کار و دوری از سستی؛ ۳- تدبیر نیکو؛ ۴- استفاده درست از امکانات و فرصت‌ها؛ ۵- پرهیز از اسراف. جمع‌بندی این منابع نقلی را می‌توان لزوم توجه به کیفیت کارها—چه دنیوی و چه اخروی— و تلاش برای ارتقای بهره‌وری از فرصت‌ها و امکانات دانست.

دوری از اسراف از اموری است که آیات و روایات بر آن تأکید جدی دارند. منابع دینی از هدردهی فرصت‌ها و امکانات، ناشی از کم‌تدبیری و غفلت، به شدت انتقاد کرده‌اند. لزوم پرهیز از اسراف در فرصت‌ها و امکانات را از لوازم جدی ارتقای بهره‌وری می‌توان برشمرد. روشن است که، با به کارگیری و عنایت روزافزون به فرهنگ دینی، کیفیت مطلوب و ارتقای بهره‌وری از امکانات و توان نیروی انسانی به شکلی که مطلوب نیروی انتظامی جمهوری اسلامی است به دست می‌آید؛ در سطح وسیع‌تر هم باید گفت جامعه هم به سوی تعالی مادی خواهد رفت، چرا که از امکانات موجود استفاده بهینه خواهد کرد؛ هم اینکه از ابزار و روش‌های مخالف فرهنگ دینی—که ما را از زندگی مرضی الهی و آخرت بازمی‌دارد

و امروزه با نگاه به شرایط جهانی و قیام مردم بر ضد نظام سرمایه داری ناکارآمدی دنیوی آن نیز ثابت شده است— استفاده نمی‌شود. شایسته است، با توجه به معارف والای دینی، آحاد جامعه اسلامی از جمله کارکنان و مدیران نیروی انتظامی، در امور مربوط به خود، بیشترین تلاش را برای ارتقای بهره‌وری داشته باشند؛ تا از این طریق هم به مواهب دنیوی بیشتری برسند و موجبات عزت جامعه اسلامی را فراهم آورند و هم اینکه با کسب رضایت حضرت حق در جهت زندگی سعادت‌مندانه جاوید اخروی گام برداریم.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه حسین انصاریان.
- آقاجانی، نصرالله (۱۳۸۹). «اسلام و توسعه»، ماهنامه معرفت، ش ۳۹.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۸۸). *غررالحکم و دررالکلم*، ترجمه رسولی محلاتی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حرّ عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ ق). *وسائل الشیعه*، قم: آل البیت.
- حرانی حلبی، حسن بن علی بن حسین بن شعبه (۱۳۶۳). *تحف العقول*، به تصحیح و تعلیق غفاری، قم: اسلامی.
- حکیمی، محمدرضا و محمد حکیمی و علی حکیمی (۱۳۸۴). *ترجمه الحیاه*، ترجمه احمد آرام، قم: دلیل ما.
- خلیلیان، محمد جمال (۱۳۸۱). *اسلام و توسعه*، قم: مرکز مطالعات و پژوهش‌های فرهنگی حوزه علمیه.
- دفتر تحقیقات کاربردی معاونت طرح و برنامه و بودجه ناجا (۱۳۸۹). *بولتن خبری مکتنا*، سال اول، شماره ۱.
- دیرباز، عسگر و حسن دادگر (۱۳۸۴). *نگاهی به اسلام و پیشرفت پایدار*، تهران: کانون اندیشه جوان.
- سید رضی، محمد بن حسین (۱۳۷۰). *نهج البلاغه*، به تحقیق و شرح محمد عبده، قم: دار الذخائر.
- شاهجویی، محمد امین (۱۳۸۰). «علم و عمل در نهج البلاغه علوی»، *پاسدار اسلام*، ش ۲۳۸.
- صدوق، محمد بن حسن (۱۴۱۷ ق). *الأمالی*، قم: مؤسسه بعثت.
- عزتی، مرتضی (۱۳۷۸). «جایگاه فرهنگ در پیشرفت از دیدگاه حضرت امام خمینی (ره)»، نامه مفید، شماره ۲۰.
- عیاشی، محمد بن مسعود (بی‌تا)، *تفسیر العیاشی*، تهران: کتابخانه علمی اسلامی.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۵). *الکافی*، به تصحیح و تحقیق علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیہ.

مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ ق). *بحار الأنوار*، به تحقیق میانجی و بهبودی، بیروت: دار إحياء التراث العربی.

مطهری، مرتضی (۱۳۶۸). *نظری به نظام اقتصادی اسلام*، تهران: صدرا

مطهری، مرتضی (۱۳۷۳ الف). *اسلام و مقتضیات زمان*، تهران: صدرا.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۳ ب). *حکمت‌ها و اندرزها*، تهران: صدرا.

معین، محمد (۱۳۸۱). *فرهنگ معین*، تهران: ندا.

نوری، میرزا حسین (۱۴۰۸ ق). *مستدرک الوسائل*، بیروت: مؤسسہ آل البيت.